

УДК: 340.12

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.1.9>

СВІТОГЛЯДНО-ЦІННІСНИЙ ВИМІР ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Костюкевич О. К.,
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID: 0009-0000-1685-4578
E-mail: kostykevich.o.k@ukr.net*

Костюкевич О. К. Світоглядно-ціннісний вимір правової доктрини: теоретико-правовий аналіз.

У статті здійснено теоретико-правовий аналіз світоглядних і ціннісних засад правової доктрини як особливого інтелектуального явища правової реальності. Обґрунтовано, що правова доктрина не зводиться ані до сукупності наукових поглядів, ані до форми професійного коментування права, а є цілісною системою ідей, принципів, підходів і концептуальних орієнтирів, які здатні впливати на правотворчість, тлумачення норм, правозастосування та формування правової культури. Доведено, що в сучасних умовах посилення ролі верховенства права, прав людини, євроінтеграційних процесів і трансформації юридичної методології особливої ваги набуває вивчення не лише формально-юридичних, а й аксіологічних та світоглядних підстав правової доктрини. Показано, що цінності і світогляд є відносно самостійними, але внутрішньо пов'язаними сегментами доктрини: саме вони визначають її змістовну спрямованість, соціальну легітимність і здатність забезпечувати концептуальне обслуговування правової системи. Встановлено, що правова доктрина формується на перетині науки, практики, професійної юридичної культури, історичного досвіду та суспільних очікувань, а тому повинна розглядатися як динамічна форма доктринально-правової діяльності. Окрему увагу приділено співвідношенню правової доктрини з правовою наукою, ідеологією, правосвідомістю та юридичним світоглядом. Запропоновано розглядати ціннісні параметри правової доктрини як якісні характеристики, що відображають її зв'язок із фундаментальними правовими цінностями, типами раціональності, моделями праворозуміння та практикою реалізації права. Наголошено, що ігнорування цього виміру ускладнює адекватне осмислення ролі доктрини в процесах оновлення національної правової системи, гармонізації законодавства та формування стійких орієнтирів юридичної аргументації в умовах суспільних трансформацій. Зроблено висновок, що саме через світоглядно-ціннісний вимір розкривається здатність правової доктрини бути не лише формою знання, а й чинником розвитку права, державності та правової культури. Отримані результати можуть бути використані в подальших дослідженнях загальної теорії права, філософії права, юридичної методології та доктринальних основ правотворення і правозастосування.

Ключові слова: правова доктрина, юридичний світогляд, правові цінності, аксіологія права, праворозуміння, юридична наука, юридична практика, доктринально-правова діяльність, теорія держави і права.

Kostykevych O. K. Worldview and axiological dimension of legal doctrine: a theoretical and legal analysis.

The article provides a theoretical and legal analysis of the worldview-based and axiological foundations of legal doctrine as a specific intellectual phenomenon of legal reality. It is substantiated that legal doctrine cannot be reduced either to a set of scholarly views or to a form of professional legal commentary; rather, it

constitutes an integral system of ideas, principles, approaches, and conceptual guidelines capable of influencing lawmaking, the interpretation of legal norms, law enforcement, and the formation of legal culture. It is demonstrated that, under contemporary conditions marked by the increasing significance of the rule of law, human rights, European integration processes, and the transformation of legal methodology, particular importance attaches to the study not only of the formal-legal but also of the axiological and worldview-related foundations of legal doctrine. It is shown that values and worldview are relatively autonomous yet internally interconnected segments of doctrine, precisely because they determine its substantive orientation, social legitimacy, and capacity to provide conceptual support for the legal system. It is established that legal doctrine is formed at the intersection of legal scholarship, practice, professional legal culture, historical experience, and societal expectations and should therefore be regarded as a dynamic form of doctrinal legal activity. Particular attention is paid to the correlation of legal doctrine with legal science, ideology, legal consciousness, and legal worldview. It is proposed that the value-based parameters of legal doctrine should be understood as qualitative characteristics reflecting its connection with fundamental legal values, types of rationality, models of legal understanding, and the practice of the implementation of law. It is emphasized that neglecting this dimension makes it difficult to adequately comprehend the role of doctrine in the processes of renewal of the national legal system, harmonization of legislation, and the formation of stable guidelines for legal argumentation under conditions of social transformation. It is concluded that it is precisely through its worldview-based and axiological dimension that legal doctrine reveals its capacity to function not only as a form of knowledge but also as a factor in the development of law, statehood, and legal culture. The results obtained may be used in further research in general theory of law, philosophy of law, legal methodology, and the doctrinal foundations of lawmaking and law enforcement.

Key words: legal doctrine, legal worldview, legal values, axiology of law, legal understanding, legal science, legal practice, doctrinal legal activity, theory of state and law.

Актуальність дослідження. Актуальність теми зумовлена тим, що сучасне право дедалі менше сприймається лише як сукупність формально чинних норм. У центрі уваги правознавства опиняються питання цінностей, принципів, праворозуміння, юридичної аргументації та світоглядних засад функціонування правової системи. За таких умов правова доктрина постає не просто як результат наукової рефлексії, а як концептуальна основа, що впливає на правотворчість, інтерпретацію і застосування права. В українській юридичній науці інтерес до цієї проблематики особливо посилюється останніми роками, що пов'язано і з євроінтеграційним вектором держави, і з потребою переосмислення ролі права в умовах воєнних та соціальних трансформацій.

Постановка проблеми. Попри зростання інтересу до категорії правової доктрини, у теорії права досі немає єдиного підходу ані до її сутності, ані до її місця у правовій системі. Дискусійними залишаються питання про співвідношення правової доктрини з юридичною наукою, правовою ідеологією, правосвідомістю, судовою практикою, принципами права та юридичним світоглядом. Недостатньо опрацьованим є і питання про те, якими саме є ціннісні та світоглядні параметри правової доктрини, як вони формуються, у чому полягає їхній вплив на правореалізацію і чому без їх урахування не можна повноцінно пояснити природу доктрини.

Метою статті є з'ясування світоглядних і ціннісних засад правової доктрини, визначення її місця в системі правової реальності, а також обґрунтування значення ціннісно-світоглядних параметрів для формування та реалізації доктринально-правової діяльності.

Стан опрацювання проблематики. У сучасній українській науці проблема правової доктрини активно розробляється в кількох взаємопов'язаних напрямках. У працях П. Рабіновича, С. Рабіновича та О. Панкевича праворозуміння обґрунтовується як концептуально-методологічний фундамент формування правової доктрини [1]. О. Львова характеризує правову доктрину як матрицю якісного права й акцентує на її значенні для правотворення [2]. Колективна монографія за редакцією Н. Оніщенко висвітлює зв'язок правової доктрини з державністю, правовою культурою та розвитком національної правової системи [3]. У зарубіжній літературі значний інтерес становлять праці, присвячені сучасній юриспруденції, доктринальному правознавству, *legal consciousness* та ролі юридичної теорії у формуванні практики права [4–8]. Разом із тим саме аксіологічний і світоглядний вимір правової доктрини залишається дослідженим фрагментарно, здебільшого через окремі функції доктрини, а не як самостійний цілісний блок загальнотеоретичного аналізу.

Вклад основного матеріалу. Правова доктрина належить до тих явищ юридичної реальності, які неможливо пояснити виключно через текст закону або через систему формально закріплених норм. Її природа є складнішою, оскільки вона формується на перетині правової науки, правозастосовної практики, професійної юридичної культури, правових традицій та суспільно значущих цінностей. Саме тому правова доктрина не зводиться ані до окремої теорії, ані до коментаря законодавства, ані до сукупності приватних авторських позицій. Вона є цілісною системою концептуальних орієнтирів, яка здатна не тільки пояснювати право, а й впливати на його подальший розвиток, легітимацію та способи реалізації [1; 2; 4; 8].

У сучасному правознавстві дедалі чіткіше усвідомлюється, що право існує не лише як нормативний масив, а і як особлива форма соціально визнаного смислу. Закон сам по собі не вичерпує всієї правової реальності, оскільки для його розуміння, тлумачення і застосування необхідні концептуальні рамки. Саме правова доктрина часто й виступає тим інтелектуальним середовищем, у якому норма набуває більш глибокого значення, а право – системності. У цьому аспекті доктрина забезпечує своєрідне «смысловое посредничество» між текстом закону, принципами права, юридичною практикою та правовими очікуваннями суспільства. Не випадково в сучасній теорії права *doctrinal scholarship* розглядають не як другорядний додаток до позитивного права, а як особливий спосіб організації юридичного знання, пов'язаний із виявленням смислу, структури та внутрішньої логіки правопорядку [4; 5; 8].

Історичний розвиток правової доктрини у різних правових системах засвідчує, що її роль ніколи не була цілком однаковою. У країнах романо-германської правової сім'ї доктрина традиційно формувалася у тісній взаємодії з університетською юридичною наукою, кодифікаційною діяльністю та судовою практикою. У правових системах загального права її становлення мало інший характер, оскільки тривалий час концептуальне осмислення права було тісніше пов'язане з аргументацією судів, практикою прецеденту та аналітичною систематизацією *case law*. Проте і в континентальній, і в англо-американській традиції поступово утвердилося розуміння того, що право не може функціонувати без інтелектуально вироблених моделей його пояснення. У цьому сенсі правова доктрина є універсальним явищем, хоча конкретні форми її об'єктивації, ступінь офіційного визнання та вплив на судову чи законодавчу практику можуть істотно різнитися [2; 4; 5; 8].

Саме тому принципово важливо розглядати правову доктрину не лише як результат теоретичного пізнання, а і як форму доктринально-правової діяльності. Така діяльність має всі підстави вважатися самостійним різновидом юридичної діяльності, оскільки вона спрямована на вироблення смислових моделей права, концептуалізацію юридичного досвіду та створення орієнтирів для правотворення і правореалізації. Її специфіка полягає в тому, що вона оперує не безпосередньо владними веліннями або індивідуальними рішеннями, а узагальненнями, принципами, категоріями, теоретичними конструкціями та аргументативними схемами. При цьому доктринально-правова діяльність не є ізольованою від юридичної практики: навпаки, вона з одного боку живиться досвідом правозастосування, а з іншого – коригує цей досвід, пропонуючи нові інтерпретаційні та методологічні рішення [1; 3; 8].

У цьому контексті особливого значення набуває питання про співвідношення правової доктрини і праворозуміння. Цілком слушно видається позиція, відповідно до якої саме праворозуміння є концептуально-методологічним фундаментом правової доктрини [1]. Ідеться про те, що будь-яка доктрина формується на базі певного типу відповіді на фундаментальні запитання: що таке право, у чому полягає його сутність, як співвідносяться право і закон, яким є місце справедливості, свободи, рівності, порядку, безпеки, гідності у правовій системі. Без такого вихідного бачення неможливо побудувати цілісну доктринальну модель. Отже, доктрина не виникає з набору розрізнених ідей, а виростає з більш глибокого концептуального ґрунту, яким і є праворозуміння.

Залежно від того, який тип праворозуміння покладено в основу доктрини, змінюється і її змістова логіка. Якщо домінує позитивістський підхід, доктрина тяжіє до акценту на формальній визначеності, системності норм, законності, інституційній узгодженості. Якщо основу становить природно-правовий тип мислення, то в центр виходять гідність людини, свобода, справедливість, моральні межі державної влади, неприпустимість редукції права до державного наказу. Якщо ж доктрина формується в герменевтичному або комунікативному ключі, то головними стають питання юридичного діалогу, балансування інтересів, ролі інтерпретатора, контексту правозастосування, мовної та аргументативної природи права [1; 4; 5]. Саме тому правова доктрина завжди відбиває певний тип юридичної раціональності.

Не менш важливим є й співвідношення правової доктрини з юридичною наукою. Безперечно, ці явища тісно пов'язані, однак не є тотожними. Юридична наука охоплює весь спектр наукового знання про право, включаючи емпіричні спостереження, категоріальний аналіз, методологічні пошуки, історичні дослідження, критичні концепції, міждисциплінарні підходи. Правова доктрина ж є більш структурованим, концептуально згущеним і практично орієнтованим рівнем такого знання. Не кожне наукове твердження стає доктринальним. Для цього воно має пройти певний шлях професійного визнання, теоретичного узагальнення, практичної перевірки та інтелектуальної легітимації в юридичному середовищі. Доктрина в цьому сенсі є не будь-яким знанням про право, а знанням, яке набуло достатнього рівня авторитету, системності та здатності впливати на правову реальність [2; 3; 8].

Разом із тим було б помилкою вважати, що правова доктрина формується виключно в академічному середовищі. Її становлення часто відбувається на стику науки, судової практики, експертного юридичного дискурсу, професійної спільноти та навіть правової політики. З цієї причини доктрина може виступати інтелектуальною формою узагальнення не лише наукового, а й практичного досвіду. У сучасних умовах саме судова аргументація, правова аналітика, експертні висновки, конституційна юриспруденція й міжнародні стандарти дедалі активніше взаємодіють із науковими концепціями та стимулюють оновлення доктринальних положень [3; 6]. Це особливо помітно в тих сферах, де право динамічно розвивається під впливом прав людини, конституціоналізму, міжнародного права або цифрових трансформацій.

Ціннісна складова правової доктрини вимагає окремої уваги, адже саме через неї доктрина набуває внутрішньої нормативної орієнтації. Право як соціальний регулятор не може бути нейтральним у ціннісному сенсі. Воно завжди спирається на певні уявлення про належне, справедливе, допустиме і недопустиме. Тому правова доктрина, яка пояснює і систематизує право, неминуче відображає певну систему цінностей. При цьому йдеться не лише про високі абстракції на кшталт свободи чи справедливості, а й про більш конкретні правові орієнтири: правову визначеність, пропорційність, рівність перед законом, стабільність правопорядку, довіру до права, юридичну передбачуваність, відповідальність держави перед людиною.

На наш погляд, для характеристики аксіологічного виміру правової доктрини доцільно розрізнити кілька взаємопов'язаних груп цінностей. Першу групу становлять фундаментальні, або загальноцивілізаційні, правові цінності. До них належать свобода, гідність, справедливість, рівність, гуманізм, відповідальність, правопорядок. Саме вони задають найвищий рівень легітимації права і дозволяють оцінювати як окремі норми, так і цілі правові інститути. Другу групу становлять інституційні цінності, пов'язані з функціонуванням правової системи: законність, стабільність, ефективність, передбачуваність, системність, узгодженість, юридична безпека. Третю групу доцільно окреслити як комунікативні цінності: довіра, взаємоповага, баланс інтересів, аргументованість, відкритість до інтерпретації, визнання іншого суб'єкта права як повноправного учасника правової комунікації. Сукупність цих цінностей і утворює той аксіологічний простір, у якому функціонує правова доктрина [2; 3; 6; 7].

У цьому сенсі доктрина не просто «обслуговує» вже наявні правові цінності, а бере участь у їх теоретичному моделюванні, уточненні та ієрархізації. Саме в доктрині визначається, як співвідносяться свобода і безпека, справедливість і формальна законність, стабільність і динамізм правового регулювання, державний інтерес і права людини, автономія особи й інституційна влада. Отже, правова доктрина не є лише віддзеркаленням правової системи: вона виступає ще й її інтелектуальним механізмом саморефлексії. Через неї право осмислює власні підстави, межі, цілі та допустимі способи розвитку.

Окреме місце у структурі правової доктрини належить юридичному світогляду. На відміну від окремих концепцій або спеціальних теоретичних конструкцій, світогляд має ширший характер: він пов'язаний із цілісним баченням права, держави, суспільства, людини та їх взаємозв'язків. Юридичний світогляд не обмежується тільки професійним знанням, хоча без нього не може бути повноцінним. Він включає систему переконань, ідеалів, інтерпретаційних установок, ціннісних акцентів і моделей мислення, через які суб'єкт права сприймає та оцінює правову реальність. Саме з такого світоглядного ґрунту й постає здатність до побудови доктринальних концепцій. Інакше кажучи, правова доктрина є більш об'єктивованою, концептуально впорядкованою формою того змісту, який спочатку формується як елемент юридичного світогляду.

Особливість юридичного світогляду полягає в тому, що він водночас спирається на досвід і виходить за його межі. З одного боку, він формується на основі правореалізаційної практики, правового виховання, професійної соціалізації, юридичної освіти, знайомства з правовими інститутами. З іншого – саме він дозволяє подолати фрагментарність буденного сприйняття права і перейти до більш цілісного, концептуально осмисленого бачення правової дійсності. У цьому значенні юридичний світогляд є необхідною умовою появи не тільки окремих правових оцінок, а і цілісної правової доктрини.

Водночас слід наголосити, що правовий світогляд і правова доктрина не збігаються повністю. Світогляд може існувати на рівні індивідуальних переконань, професійної культури, правової інтуїції, юридичної ментальності. Доктрина ж потребує більш високого ступеня теоретичної системності, раціональної оформленості, професійної комунікованості та аргументативної чіткості. Саме тому світогляд швидше слід розглядати як передумову, середовище і смислове джерело доктрини, а не як її повний аналог. Такий підхід дає змогу уникнути як надмірного розширення поняття доктрини, так і невинновданого звуження її лише до текстуального чи академічного рівня.

Перспективним для сучасної теорії права є підхід, за яким правову доктрину варто аналізувати через її ціннісно-світоглядні параметри. Під такими параметрами доцільно розуміти якісні характеристики доктрини, що вказують на її відповідність певним вимогам правової культури, праворозуміння та юридичної раціональності. Це не кількісні показники, а змістовні критерії. Наприклад, можна ставити питання: чи відповідає певна доктрина ідеї людської гідності; чи забезпечує вона баланс свободи та публічного інтересу; чи узгоджується з принципом верховенства права; чи сприяє більш справедливому та передбачуваному правозастосуванню; чи має вона достатній потенціал для пояснення нових правових викликів. Саме в такому розумінні параметри правової доктрини стають важливим інструментом її теоретичної оцінки.

Категорія параметра видається продуктивною ще й тому, що дозволяє поєднати ідеальні виміри права з його практичною функціональністю. Через параметри можна побачити не тільки те, якою доктрина є, а й те, якою вона повинна бути з погляду правових цінностей і соціального призначення права. У цьому сенсі параметри доктрини вказують або на вже досягнутий рівень її теоретичної й практичної зрілості, або на напрямки її подальшого розвитку. Саме тому дослідження правової доктрини крізь призму параметрів є більш точним, ніж спроба звести її лише до функцій або лише до форм зовнішнього вираження.

Суттєве значення має також співвідношення внутрішніх і зовнішніх чинників розвитку правової доктрини. До внутрішніх належать еволюція юридичної науки, зміна методологічних парадигм, розвиток правничої мови, професійні стандарти аргументації, міжгалузеві та міждисциплінарні контакти. До зовнішніх – історичні процеси, соціальні трансформації, політичні зміни, культурна динаміка, запити суспільства на справедливість, безпеку, права людини, ефективність держави. Правова доктрина виникає саме на стику цих чинників. Вона не може бути успішною, якщо залишається лише внутрішньо академічною побудовою, відірваною від реальних потреб суспільства. Але так само вона втрачає якість, якщо повністю розчиняється в поточній політичній доцільності і перестає спиратися на внутрішні стандарти наукової та професійної правової культури [3; 4; 5].

У цьому полягає особлива роль правової доктрини для сучасного українського правового розвитку. В умовах євроінтеграції, конституційної модернізації, посилення значення міжнародних стандартів, розвитку практики ЄСПЛ та переоцінки ролі суду в механізмі забезпечення верховенства права українська юридична наука потребує не просто нових описів правових явищ, а саме концептуально сильних доктринальних моделей. Вони мають поєднувати національну правову традицію, сучасні європейські орієнтири, належний рівень теоретичної рефлексії і практичну придатність для правотворчості та правозастосування [1; 3; 6]. Саме тут світоглядно-ціннісний вимір правової доктрини набуває особливої ваги, бо без нього неможливо виробити цілісне бачення правового розвитку держави.

Таким чином, правова доктрина є особливим видом інтелектуально-правової діяльності, в якій концентруються результати юридичного пізнання, професійного досвіду, правових цінностей, світоглядних орієнтацій і соціальних очікувань. Її не можна зводити до тексту, норми чи навіть до науки в її вузькому академічному сенсі. Доктрина є тією формою юридичної раціональності, яка дозволяє праву виходити за межі суто технічного регулювання і набувати рис осмисленої, ціннісно зорієнтованої, культурно вкоріненої системи. Саме в цьому і полягає її справжнє значення для загальної теорії права та для сучасної правової державності.

Висновки. Правова доктрина є не просто сукупністю наукових поглядів, а цілісною системою концептуальних орієнтирів, які впливають на правотворчість, тлумачення і правозастосування. Світогляд і цінності становлять внутрішнє підґрунтя правової доктрини, визначають її змістову спрямованість і пояснюють відмінності між доктринальними моделями в різних правових традиціях. Праворозуміння виступає концептуально-методологічною основою доктрини, тоді як юридичний світогляд є тією системою уявлень і переконань, з якої доктрина виростає та в якій набуває смислової цілісності. Ціннісний вимір правової доктрини виявляється через її зв'язок із фундаментальними, інституційними та комунікативними цінностями права, що забезпечують її соціальну легітимність і практичну ефективність. Доцільно використовувати категорію ціннісно-світоглядних параметрів правової доктрини як інструмент аналізу її якості, змісту та відповідності сучасним потребам розвитку права.

У сучасних умовах саме правова доктрина здатна виступати одним із ключових механізмів поєднання юридичної науки, правової практики, правової культури та стратегічних орієнтирів державного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рабінович П., Рабінович С., Панкевич О. Праворозуміння – концептуально-методологічний фундамент формування та розвитку правової доктрини (за матеріалами журнальної дискусії 2021–2023 рр.). *Право України*. 2023. № 3. С. 18–33. DOI: 10.33498/loou-2023-03-018.
2. Львова О.Л. Правова доктрина як матриця якісного права. *Правова держава*. 2020. Вип. 31. С. 88–97. URL: https://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/PrDe_2020_3_11.pdf (дата звернення: 03.04.2026).
3. Правова доктрина і державність: вектор взаємозв'язку: монографія / кол. авторів; за заг. ред. Н.М. Оніщенко. Київ: Наукова думка, 2022. 432 с. URL: <https://old.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9611> (дата звернення: 03.04.2026).
4. Wacks R. *Understanding Jurisprudence: An Introduction to Legal Theory*. 6th ed. Oxford; New York: Oxford University Press, 2021. 404 p. ISBN 978-0-19-886467-7. URL: <https://global.oup.com/academic/product/understanding-jurisprudence-9780198864677> (date of access: 03.04.2026).
5. Coyle S. *Modern Jurisprudence: A Philosophical Guide*. 3rd ed. Oxford: Hart Publishing, 2022. 400 p. ISBN 978-1-50994-891-8. URL: <https://www.bloomsbury.com/uk/modern-jurisprudence-9781509948918/> (date of access: 03.04.2026).
6. Dunoff J.L., Pollack M.A., eds. *International Legal Theory: Foundations and Frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. 448 p. ISBN 978-1-108-42771-5. DOI: 10.1017/9781108551878. URL: <https://doi.org/10.1017/9781108551878> (date of access: 03.04.2026).
7. Chua L.J., Engel D.M. Legal Consciousness. In: Valverde M., Clarke K.M., Darian-Smith E., Kotiswaran P., eds. *The Routledge Handbook of Law and Society*. London; New York: Routledge, 2021. P. 187–191. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780429293306-38/legal-consciousness-lynette-chua-david-engel> (date of access: 03.04.2026).
8. Bódig M. Legal Theory and Legal Doctrinal Scholarship. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*. 2010. Vol. 23, Iss. 2. P. 483–514. DOI: 10.1017/S0841820900005014. URL: <https://doi.org/10.1017/S0841820900005014> (date of access: 03.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.04.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026

Дата публікації: 10.05.2026

© Костюкевич О.К., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0